

G rard Huber, Christian Byk (Eds.)

LA BIOETHIQUE AU PLURIEL

L'homme et le risque biom dical

John Libbey Eurotext, Paris, 1996, 137 str.

Nagli razvoj bioloških i genetičkih istraţivanja dospio je do one razine (»granične situacije«) na kojoj se iznova, ali sada u mnogo oštrijem obliku, postavlja pitanje odnosa **znanosti i etike**. Etička refleksija o praktiĉnim konzekvencijama znanstvenog napretka, koja se nekoć mogla zadovoljiti spekulativnim i hipotetiĉkim konsideracijama i slutnjama, danas se nalazi pred najosjetljivijim konkretnim izazovom. Znanost je po prvi put postigla takvu spoznajnu i instrumentalno-tehnološku moć da na **programiran i ciljan** naĉin moţe mijenjati ţivo biće. Upravo je iz te pretpostavke proizašlo današnje bioetiĉko mišljenje. Bioetika je novo podruĉje znanstvenog istraţivanja i novi pokret ideja. Interdisciplinarnost u znanstvenom i pluralizam u idejnom pogledu – to su njezina glavna diskurzivna obiljeţja. Ali središnja toĉka svih tih nastojanja jest definiranje etičkog vidokruga »znanosti o ţivotu«. O toj su temi posljednjih petnaestak godina objavljeni brojni radovi i djela, odrţano je mnoštvo znanstvenih skupova interdisciplinarnog karaktera i meĊunarodnog opsega, u mnogim su drţavama utemeljene nove istraţivaĉke, savjetodavne i legislativno-regulativne institucije, a povrh svega objelodanjeno je i nekoliko meĊunarodnih dokumenata (konvencija, deklaracija, preporuka) o temeljnim pravno-etičkim naĉelima uporabe biomedicinskih znanosti. U Deklaraciji Svjetske konferencije o ljudskim pravima koja je – pod pokroviteljstvom Ujedinjenih Naroda – odrţana u Beĉu 1994. godine, istaknuto je da »odreĊeni razvojni koraci u biomedicinskim znanostima i znanostima o ţivotu, kao i u informacijskim tehnikama, mogu imati pogubne posljedice za integritet, dostojanstvo ĉovjeka i ispunjavanje njegovih prava«. U sklopu

UNESCO-a koji se – sukladno svojoj ulozi u strukturi meĊunarodnih organizacija – najviše bavi tom tematikom utemeljen je (1993. godine) MeĊunarodni komitet za bioetiku. On bi, kako ga definira Federico Mayor, »trebao biti mjesto refleksije o novim perspektivama etike (i ljudskih prava) Őto ih otvara upotreba znanstvenih spoznaja i iz njih proizašlih tehnoloških inovacija«. Na inicijativu UNESCO-a u Budimpešti je 1996. godine odrţan meĊunarodni znanstveni kolokvij o temi **Bioetika i kulture** i knjiga o kojoj je ovdje rijeĉ: **Bio thique au pluriel (Bioetika u pluralu)** sastoji se od priopćenja iznesenih na tom skupu.

Pored *Predgovora* F. Mayora (glavnog direktora UNESCO-a) i dvaju uvodnih tekstova (*Bioetika na kušnji postmodernog stanja* Gerarda Hubera i *E pluribus unum* Christiana Byka) knjigu tvore dvije tematske cjeline. U prvoj, pod naslovom *Relazioni ĉovjek*, zastupljeni su prilozi Stefana Rodot  (*Kulturni modeli i horizonti bioetike*), Bernarda Baertschija (*ĉovjek i njegova vrsta: je li ljudska vrsta ugroţena napretkom biotehnologije?*), Giovannija Russoa (*Veterinarska bioetika: etološki pristup bioetici*), i Gerarda M meteaua (*Klauzula o savijesti drţave u bioetici*). Druga cjelina, pod naslovom *Bioetika i geopolitika*, sastoji se od priloga Christiana Byka (*Medicinska etika i bioetika: prema novom normativnom procesu*), Jirija Haderke (*Situacija bioetike u srednjoeuropskim i istoĉnoeuropskim zemljama: kako organizirati proces demokratskog odluĉivanja*), Vijajya Kaushika (*Specifiĉne znaĉajke informiranosti u zemljama u razvoju*), Seva S. Flussa i Hernana L. Fuenzalida-Puelma (*Bioetika: oruĊe u rukama zdravlja za sve? Bioetika i MeĊunarodna zdravstvena organizacija*), Carlosa de Sola (*Zajedniĉke vrijednosti Europe*), Georgesu B. Kutukdjiana (*Bioetika: meĊunarodni ulog*). Autori priloga razliĉitih su disciplinarno-znanstvenih usmjerenja (filozofi, pravnici, biolozi, lijeĉnici). Sve su to renomirani

akademski znanstvenici i istaknuti članovi različitih državnih ili međunarodnih organizacija, udruga i tijela koja se bave problemima bioetike. Knjigu upotpunjuju i dva dodatka: Informacija o ciljevima i djelovanju Međunarodne udruge za pravo, etiku i znanost te Program rada Udruge Descartes (»koje je utemeljeno s dvojakim ciljem: da unapređuje razumijevanje odnosa između razvoja znanstvenog znanja i tehnika, s jedne, i društvenih sustava, s druge strane te da promiče susrete između svijeta istraživanja i svijeta društva«).

Bioetički je problem u ovoj knjizi zahvaćen doista interdisciplinarno. Gotovo svi autori ističu da je interdisciplinarnost ključ, nit vodilja bioetičkog mišljenja. U njihovim prilogima dominiraju tri diskursa: **filozofski, pravni i biomedicinski**. U filozofskom su pogledu najzanimljiviji prilozi G. Hubera, Ch. Byka, S. Rodotà i B. Baertschija. Huber se pita da li bioetika prevladava ili samo ilustrira postmoderno duhovno stanje. On naime, kao uostalom i većina autora, drži da je postmoderno stanje obilježeno relativizmom, skepticizmom u samolegitimacijsku sposobnost znanja. Naše je doba obuzeto »*depressivnim ethosom* smrti boga što su ga, posljednjih tridesetak godina 19. stoljeća, *urbi et orbi* razglasili Nietzsche i Dostojevski, zatim, u novije vrijeme, obrnutim *manijačkim ethosom* ludila boga, ali isto tako raščaravanjem, *desakralizacijom vrijednosti*, s jedne, i uzdizanjem posvećenih iluzija, s druge strane«. Postmoderni čovjek više ne vjeruje u emancipaciju građanina, ozbiljenje duha, besklasno društvo i sve druge negdašnje utopije kojima se pribjegavalo kako bi se legitimiralo ili kritiziralo znanje i djelovanje. Što u tom kontekstu može bioetika? S tim u vezi Huber podvlači neke činjenice koje su odigrale značajnu ulogu u aktualnom oblikovanju bioetičke paradigme. Podsjeća, primjerice, na tekst Van Rensselaera Pottera: *Bioethics, the science of survival*, koji je prije 25 godina (ponajprije u SAD-u) utje-

cao na profiliranje bioetike kao pokreta mišljenja i djelovanja. Podsjeća i na značenje biomedicinske etike koja je osobito došla do izražaja 1947. godine, kada je Saveznički ratni sud u Nurembergu razotkrio grozote nacističkih biomedicinskih eksperimenata. Napominje, međutim, da je bioetička tematika tek nedavno dobila novu dimenziju, jer je mogućnost promjene živih vrsta i same ljudske vrste postala posve izvjesnom. Današnja se bioetička zauzetost nadovezuje na staro pitanje života i smrti. Njezina su polazišta već posve jasno oblikovana u znanstvenom iskustvu koje se može relativizirati, ali ne i relativistički ukinuti. Huber se vraća Humeovoj tezi da naše postupke može voditi samo neposredno, svakodnevno, osjetilno iskustvo i refleksija o tom iskustvu. Ako je iz današnjeg iskustva očito da se znanstvenim i tehničkim sredstvima može mijenjati čovjekovo genetičko ustrojstvo i da se na tome mogu temeljiti kobni eugenički projekti, tada je teško sumnjati u izvjesnost znanstvenih uvida, bez obzira na tip njihove samolegitimacije. No, to još ne znači da je time osigurano nadilaženje postmoderne situacije. Ono je izvedivo pod uvjetom da se obavi »prethodni rad mišljenja« o mogućem nestanku čovjekove ljudskosti i nadolasku apsolutnog zla. Drugim riječima, uvjerenje da će Europa i Sjedinjene Države oblikovati etičku kulturu pukim stvaranjem normi, ma kako one bile utemeljene, zaboravljajući da se upravo u tim društvima pojavilo radikalno zlo i da iz toga valja izvući zaključke o sadašnjoj zbilji – to je put koji ne vodi dalje od kratkoročnog pragmatizma. Jedini se pravi put sastoji u tome da nas »prethodni rad mišljenja dovede do izgradnje pojedinačnog i pluralnog subjekta, a to upravo znači **etičkog subjekta** koji ne prihvaća shvaćanje da je čovjek nemoćan pred tehnikom i totalitarizmom, da se ne može oduprijeti finalističkom teorijsko-ideološkom programiranju«. U dijalogu s Humeom, Kantom, Heideggerom, Levinasom,

H. Arendt, Jonasom Huber zaključuje da je stvaranje prostora za **izgradnju subjekta** temeljni uvjet mogućnosti bioetičkog stajališta. Ono što današnju paradigmatu života, smrti i preživljavanja razlikuje od tradicionalnog poimanja jest svijest o **pluralnom** subjektu koji funkcionira na demokratski način, a ne samo kao individualni zarobljenik »više zbilje« (boga, vrhovnog bića, prirode).

Byk razmišlja na sličan način, iako s daleko skromnijom ambicijom. Zanimljiva je njegova konstatacija da je bioetika **fenomen, pokret i dijalog** te da ona počiva na **živim osobama**, a ne na **univerzalnim načelima**. Budući da sučeljava vrijednosti i interese, što može potresti socijalni sustav, osobito u pluralističkim društvima, ona je i **politički fenomen**. Postavlja se pitanje kako je moguće pomiriti **pravni relativizam i univerzalističku logiku** temeljnih prava ljudske osobe. Byk drži da je ta opreka odviše artifičijelna i da treba voditi računa o kompleksnosti kulturnih čimbenika i društvenom sustavu u kojemu oni djeluju. To, primjerice, znači da bioetika industrijaliziranih zemalja poziva na razmišljanje o razvoju, ali i na produbljivanje **smisla** i konkretnog domaćaja univerzalnih vrijednosti. Bioetika se ne može svesti na puku »etičku proceduru« koja zanemaruje značenje **vrijednosti**. Ona zahtijeva heuristički kreativni diskurs koji je uklopljen u djelovanje, koji nam »ne omogućuje da točno spoznamo sve što želimo, ali nam ipak daje putokaze za otvorene rasprave«. Tako shvaćena, bioetika slijedi antičku praksu dijalektike. Ona je »renesansa i kontinuitet čovjeka«.

Za koncepciju »bioetike u pluralu« vrlo je relevantan rad S. Rodotà, inače profesora na Sveučilištu Sapienza u Rimu. To je, u neku ruku, utemeljenje te koncepcije. Ističući važnost bioetike Rodotà citira Tocquevillea koji je u svojim **Uspomenama** (sredinom prošlog stoljeća) napisao da će nadolazeća epoha biti obilježena »velikom bitkom oko vlasništva«. Danas, na

pragu trećeg tisućljeća, možemo ustvrditi da će se »velika bitka« voditi na području bioetike. Bioetika, također, uzrokuje **radikalne sukobe** (eugenizam, stajališta o pobačaju, kontracepcija, eutanazija, reprodukcijске tehnologije, različiti tipovi materinstva, transplantacija i komercijalizacija organa). Kratka povijest bioetike pokazuje da je ona poprište ne samo različitih tipova sukoba (metodoloških, ideoloških, religijskih), nego i napetosti koje su uvjetovane svjesnim ili nesvjesnim prihvaćanjem različitih kulturnih modela. Nije riječ samo o napetosti među vrijednosnim sustavima (primjerice, nedodirljivost tijela ili promatranje tijela kao robe), nego i o prihvaćanju supstancijalno različitih tehnika regulacije (prava, etike, profesionalne deontologije). Mi živimo u svijetu različitih zajednica i stoga njihovi kulturni modeli uvjetuju relativnost pravnih pravila. Ono što je »nemoralno« u jednoj kulturi može biti »moralno« u drugoj. Sukob među različitim kulturnim modelima osobito je vidljiv na primjeru reprodukcijских tehnologija. Europsko zakonodavstvo u tom pogledu pokazuje na koji se način kulturna različitost izražava u različitosti normativnih modela: od vrlo liberalnog zakonodavstva Španjolske i V. Britanije (isključiva sloboda izbora) do mnogo strožijih normi u zemljama kao što su Švedska, Njemačka, Austrija, Francuska (gdje je upotreba tih tehnika uvjetovana starošću, bračnom vezom, eventualnim suglasjem partnera). Prihvaćanje »liberalnog« ili »prohibitivnog« modela ne može se objasniti tradicionalnim kulturnim stereotipima, jer bi, recimo, u španjolskom slučaju ti stereotipi imali vrlo restriktivne pravne izraze. Objasnjenje valja tražiti u različitim društvenim kretanjima. U Španjolskoj je, za razliku od Švedske, i kao reakcija na dugo razdoblje Francove diktature, u prvi plan izbila istaknuta potreba za odbacivanjem autoritarnog modela. Prema tome, zaključuje Rodotà, da bi se razumjeli različiti modusi pravnih pravila u tako delikatnoj

gradi koja uključuje antropologiju tijela i sliku osobnosti, logiku interpersonalnih odnosa i sustav rodbinskih veza valja nužno voditi računa o nizu iznimno složenih kulturnih čimbenika.

Baertschi u svojem prilogu na neki način produbljuje Rodotin pristup i pokušava ipak pronaći onu krajnju uporišnu točku oko koje bi se, s izvjesnom sigurnošću, moglo konstituirati etičko i pravno mišljenje. On polazi od jednostavnog pitanja: Je li ljudska vrsta ugrožena napretkom biotehnologije? Ugroziti nekoga ili nešto može imati dva smisla: dovesti u opasnost njegovu **egzistenciju** ili pak razoriti njegov **integritet**. Baertschi drži da mogući rizik biotehnologija (misli ponajprije na genetičke manipulacije nad čovjekom) više ugrožava integritet ljudske vrste, odnosno dovodi u opasnost njezinu **genetičku baštinu**. No, činjenica da je dovedena u opasnost ljudska vrsta znači zapravo da su u opasnosti neke njezine **vitalne funkcije**, koje su uvijek funkcije **pojedince**, člana vrste, ljudskih osoba. Drugim riječima, kada se govori o ugroženosti ljudske vrste pod tim se podrazumijeva ugroženost funkcija koje karakteriziraju čovjeka kao **osobu**. Ovdje se Baertschi vraća Tomi Akvinskom i, osobito, Kantu te postavlja tezu da čovjekovu osobnost tvori njegova sposobnost **samoodređenja**, ispunjenja **autonomije**. Osobnost ne podnosi **paternalizam**. Kad je riječ o bioetičkom sklopu, to bi značilo da u svemu valja poštovati ljudsku osobnost. Imoralne su sve genetičke manipulacije kojima bi predvidljivi cilj ili učinak bilo »modeliranje određene slike čovjeka«. No, to stajalište ne isključuje baš svaku intervenciju, »jer što nekome vrijedi načelo samoodređenja ako ga nije u stanju prakticirati«. Intervenirati ne znači dovesti u opasnost ljudsku vrstu, nego otkloniti genetičke malformacije (»jer je majka priroda pokatkad vrlo okrutna prema čovjeku«). Nije važno je li intervencija »negativna« (uklanjanje deformacija) ili »pozitivna« (poboljšavanje »genetičkog prt-

ljaga« u slučajevima gdje je on nedostatan). Važno je otkloniti (izliječiti) »ono što nekima priječi da postanu osobom ili osobom slobodnom od ozbiljnih hendikepa«. Konačno, praveći analogiju s ekološkom etikom, koja razlikuje stajalište **prezervacionizma** (priroda ima unutrašnju vrijednost i ne treba je mijenjati) i stajalište **konzervacionizma** (priroda ima instrumentalnu vrijednost) Baertschi se u bioetičkim pitanjima opredjeljuje za konzervacionizam: »Našu genetičku baštinu treba čuvati, ali stavljajući je u službu osoba. Možemo je mijenjati, ali samo onoliko koliko je to za njih blagotvorno«.

Prilozi koji su zaokupljeni pretežno pravnim i medicinskim aspektima bioetike imaju više programatski i informativni nego teoretski karakter. Oni daju svojevrstni »geopolitički« pregled tematike, prikazuju stanje i smjerove mišljenja u pojedinim dijelovima svijeta. Tako, primjerice, Mémeteau obrazlaže smisao »normativne ofenzive u ime čovječanstva« s kojom su danas suočene sve države svijeta, dakako u različitim razvojnim i kulturnim uvjetima. Bioetičko je područje po naravi takvo da se pojedine države ne moraju boriti za svoj suverenitet ako sudjeluju u stvaranju i provedbi međunarodnih normi. One se, doduše, mogu pozivati na svoje »povijesne vrijednosti«, ali te vrijednosti same po sebi neće mnogo značiti ako država ne poštuje dostojanstvo i život svojih građana. Stoga Mémeteau postavlja tezu da je bioetika otvorila pitanje »savijesti države« i kontroverzu o primjerenosti i granicama normativne volje, jer država može štiti dostojanstvo ljudske osobe, ali je može i »patronizirati« na različite autoritarne načine. Zato je iznimno važno ono što autor naziva »međudržavnim i međunarodnom aktivnošću normativnog uma«. Nadovezujući se na to stajalište Byk (u svojem drugom tekstu) govori o »novom normativnom procesu«. Kao profesor prava (u Poitiersu) i glavni tajnik Međunarodne udruge za pravo, etiku i znanost on opsežno razrađuje

ključne elemente od kojih bi se »normativni proces« morao sastojati te zaključuje da on obuhvaća tri faze: jasnu spoznaju o problemima, evaluaciju i fazu odlučivanja. Taj proces ne smije biti centraliziran, već se mora oslanjati na lokalne, nacionalne i međunarodne instancije. On nipošto ne smije biti »isključivo etatiziran«, već okrenut sferi civilnog društva, uključujući dakako medicinsku i znanstvenu zajednicu te nove »nezavisne instancije« (nacionalne komitete za etiku).

J. Haderka, V. Kaushik i C. de Sola prikazuju, u »geopolitičkom ključu«, različite bioetičke situacije: u istočnoeuropskim i srednjoeuropskim zemljama, zemljama u razvoju i zemljama razvijene Europe. Haderkin prikaz situacije u srednjoeuropskim i istočnoeuropskim zemljama nosi sva tipična obilježja »tranzicijskog diskursa«. On zapravo oslikava novonastale političke okvire bioetičkog mišljenja i njegova normativnog uređivanja. Pored bitnih sličnosti među tim zemljama, on osobito inzistira na njihovim specifičnim razlikama i u tom ih pogledu dijeli na četiri skupine. Istočnu Njemačku uzima kao zaseban primjer. Ona je danas dio Savezne Republike Njemačke i, bez obzira na svoje nasljedstvo iz komunističkog sustava, njezina će »različitost« prestati igrati značajnu ulogu za znanstvene i intelektualne krugove. Drugu skupinu tvore zemlje zapadno-rimske tradicije: Poljska, Češka, Slovačka, Mađarska, Slovenija i Hrvatska. Trećoj skupini pripadaju zemlje istočno-kršćanske tradicije: »ostatatak Jugoslavije« (prvenstveno Srbija), zatim Albanija, Bugarska i Rumunjska. Četvrtu skupinu (»poseban slučaj«) čine teritoriji bivšeg Sovjetskog Saveza, koje presijecaju duboke razlike vjerskih i kulturnih tradicija. Potom Haderka opisuje stanje profesionalnih skupina važnih za bioetiku (sveučilište, sudstvo, medicinska profesija), ističući pritom da je bivši sustav ostavio najteže posljedice na sveučilištima i u sudstvu te da je to jedan od bitnih problema s kojim se danas mora sučeliti nasto-

janje oko bioetike. Drži da je za te zemlje danas najvažnije »demokratsko ustrojstvo informacijskog pogona« i moderna legislativa koja se mora oslanjati na europsku i međunarodnu suradnju. Sa žaljenjem konstatira da su bioetičke teme vrlo rijetko predmet parlamentarnog zbiivanja i stoga zaključuje da tek predstoji stvaranje ambijenta za pravu raspravu. Opisujući stanje u zemljama u razvoju Kaushik ponajprije ističe oskudnost informacija, uvida, spoznaja o bioetičkim problemima. Zemlje u razvoju nalaze se u potpuno inferiornom položaju i stoga je razumljivo zbog čega jedna rezolucija UNESCO-a iz 1987. godine podvlači da se »novi biomedicinski proizvodi ne smiju testirati na pučanstvu nedovoljno razvijenih zemalja«. Osobito je kritičan položaj žena, djece i stare populacije. U većini zemalja u razvoju nema nikakvih zakonskih jamstava s obzirom na »eksperimente na muškarcima, ženama i djeci«. U mnogim zemljama u razvoju ukorijenila se praksa ilegalne trgovine ljudskim organima za transplantaciju, a ta je praksa, pored sindroma bijede, uglavnom rezultat pogrešnih informacija i nedostatnog obrazovanja. Prema tome, govoriti o bioetici u uvjetima nerazvijenoga svijeta znači prvenstveno govoriti o poštovanju osnovnih ljudskih prava, a pravo na informaciju jedna je od bitnih pretpostavki »prosvijećenog sudjelovanja« u odlučivanju (»infoetika«). Što se, pak, tiče razvijene Europe, de Sola ističe ono što je zajedničko zemljama tog područja i što mora naći svoj izraz u »europskoj normativno-etičkoj komunikaciji«. Usprkos partikularizma, koji proizlaze iz kulturnih razlika i različitih pravnih tradicija (poimanje uloge liječnika, značenje obitelji, kontinentalno i anglosaksonsko shvaćanje prava) ipak je više zajedničkih elemenata. Prema tome, europsko zakonodavstvo o bioetici ne samo da je moguće, nego je i nužno. Nacionalno zakonodavstvo više nije dostatno, jer su već mnoge djelatnosti, primjerice znanstvena istraživanja, farmaceut-

ska industrija, medicinska praksa, uvelike dostigle transnacionalnu razinu. Zajedničke vrijednosti na kojima počiva europsko zakonodavstvo dvojake su naravi. One se, u prvom redu, očituju na **individualnom** planu: koncepcija ljudskih prava i individualnog dostojanstva ljudske osobe temeljno je načelo europske civilizacije. I drugo, one se očituju na planu **vrste**, a to znači da je danas dosegnuta opća svijest o tome kako »svijetle strane znanosti valja iskoristiti za održanje i boljitak ljudske vrste«. Pored toga, rasprave o europskom zakonodavstvu (pod uvjetom da ih se ne shvati kao puku birokratsku proceduru) uključuju propitivanje cjelokupnog znanstvenog, kulturnog i političkog sklopa koji čini zapadnu tradiciju, njezine dobre i loše strane, njezine inovativne i imperijalne aspekte. Tamo gdje je tehnouznanost dosegla granice straha pred budućnošću etičko mišljenje ima najviše šansi da se oblikuje kao racionalni temelj zajedničkog i pluralnog djelovanja.

Nakon tih lokalnih i regionalnih pravnoetičkih uvida tekst G. Kutukdjiana o »bioetici kao međunarodnom ulogu« pregledno sažima cjelokupnu tematiku i izdiže se na razinu sintetičkih zaključaka kojima UNESCO nastoji mobilizirati svjetsku znanstvenu, kulturnu i političku javnost. Autor ističe da ljudsko biće, zahvaljujući otkrićima genetike, neurologije i embriologije, po prvi put prispijeva do spoznaje o »svojim vitalnim mehanizmima« i da je »etička refleksija od sada sastavni dio razvoja znanstvenog istraživanja«. Bioetika je, kaže on, nastala iz dvaju zahtjeva: a) da se nova moć napredovanja znanosti iskoristi za dobrobit »svakog muškarca i žene, cijelog čovječanstva«; b) da se jasno utvrdi odgovornost, socijalni i kulturni smisao napretka bioloških znanosti, koji je podjednako važan za zdravstvo, poljoprivredu, prehranu, razvoj i okoliš«. Nadalje, bioetika nadilazi deontologiju posebnih područja profesionalne prakse. Ona uključuje refleksiju o evoluciji

društva, o ravnotežama svjetskog razvoja i stoga potiče široku javnu raspravu o izboru budućnosti. Kutukdjian ističe da se bioetika doduše afirmira u kontekstu globalnog preispitivanja znanstvenog i tehnološkog napretka, ali da to istodobno potvrđuje imperativnu važnost slobode istraživanja. Ona, jednom riječju, iznova iznosi na vidjelo značenje temeljnih načela dostojanstva, integriteta i slobode ljudske osobe. Upravo zbog toga bioetički pokret danas nadilazi sve granice i zadbiva međunarodnu dimenziju. Uz ta načelna stajališta, autor sustavno (gotovo administrativno) nabraja sva važnija područja individualnog opstanka na kojima je očit utjecaj napredovanja »znanosti o životu« (njihova primjena): **privatni život** (odgovorne osobne odluke), **obiteljski život** (brak, izbor reprodukcije, odnos prema drugim članovima obitelji), **javni život** (sa svojim prednostima i obvezama, kao što je odnos spram najranjivijih), **društveni život** (zaštita zdravlja, primjena biotehnologija na poljoprivredu i okoliš). To su istodobno i područja na kojima se zbiva ili će se u skorjoj budućnosti zbiti međunarodni znanstveni, normativno-pravni i politički dogovori i suradnja oko bioetičkih pitanja. Time autor, analitički i deklarativno, najbolje određuje karakter ove knjige. Ona je konceptualno-teoretski, normativni i međunarodni interdisciplinarni poticaj za odgovorniju recepciju, temeljitiju analizu i uvjerljivije definiranje bioetičke tematike.

Rade Kalanj